

113/9 Tevbe Suresi

1. Türkçeye berat olarak geçmiş olan “Berâe” kelimesi, kötülükten uzaklaşmak, arınmak, korunmak, dostluğun ve güvencenin, sorumluluk veya yükümlülüğün sona erdiğini bildiren ilam veya belge demektir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Müşrikler anlaşmayı bozdukları için onlara karşı Müslümanların bir sorumluluğunun kalmadığı ilan edilmektedir (Mukatil, *et-Tefsir*; Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*). Bu ve beşinci ayette ilan edilen savaş ihtarı, Hz. Peygamber ile yaptıkları anlaşmayı bozan müşriklere yöneliktir. Çünkü 4. ayet, anlaşmayı bozmayan ve Müslümanların düşmanlarına destek olmayan müşrikleri bu ihtardan muaf tutmaktadır. Taberî'nin isabetli bulduğu Ebu Cafer'in görüşü budur (*Camîu'l-Beyan*).

2. Hacc-ı ekber (Büyük Hac) ifadesi, umrenin değil de mevsiminde yapılan haccın kastedildiğini belirtmek için kullanılan bir deyim olduğu ve söz konusu haccın hangi yıl yapıldığı ile ilgili rivayette yer almadığı halde Müslümanların hâkimiyetinde, 8. yılda yapılan ilk hacca değil de 9. yıldıki hacca hasredilmiştir. Bu karmaşanın Hz. Ebu Bekir'in emirlik yaptığı ve Hz. Ali'nin müşriklere yönelik kararları ilan etmekle görevlendirildiği tartışmaları sonucu çıktığı sezilmektedir (Buharî, *Tefsir* 9/137-139; Mevdudî, *Tefhim*). Bu nedenle anlaşmayı bozanlara savaş ilanı, Mekke'nin fethinde affedilen ve biatları alınarak eman verilen müşriklere ilan edilecek esaslarla bir tutulmuştur. Oysa ilan edilen ayetlerin hangi ayetler olduğu mübhem ve tartışmalıdır. Üstelik Hz. Ali'nin hac günü ilan ettiği dört madde arasında savaş ilanı gibi bir ihtar yer almamaktadır. Müşriklerin Kâbe'yi çıplak tavaf etmemeleri, bu seneden sonra Kâbe'ye yaklaşmamaları, Müslümanlardan başkasının cennete giremeyeceği ve anlaşmalara sonuna kadar uyulması gerektiğine dair bireysel yükümlülüklerden ibarettir (Buharî, *Tefsir* 9/137-139; Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*). Fakat ilan edilen prensipler arasında yer almayan savaş ihtarı varmış gibi değerlendirilmiş, 4, 6 ve 7. ayetlerdeki antlaşmalara bağlılık şartı yok sayılarak ve ayetin hükmü mutlaklaştırılarak Müslüman olmayan bütün müşriklerin öldürülmesi gibi bir anlam çıkarılmıştır (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; Mevdudî, *Tefhim*; Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, s. 121-169).

3. Bu ayetteki öldürme emri, Müslümanlarla savaş halinde olan ve belirli bir süre saldırmazlık anlaşması yaptığı halde anlaşmayı bozan müşrikler hakkında inmiştir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Ya da Mekke'nin fethinden sonra henüz İslam ülkesinin hükümlerini kabul etmemiş düşman kabilelere yöneliktir. Çünkü kâfirler yapılan anlaşmayı bozmadığı sürece Müslümanların tek yanlı olarak bozması, bu surenin 4 ve 6. ayetlerine de, 8/Enfal 56-58 ve 5/Maide 1. ayetlere de, Kur'an'ın “*Dinde zorlama yoktur.*” (2/Bakara 256), ilkesine de aykırıdır (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; Mevdudî, *Tefhim*). 4 ve 6. ayetlere bakıldığında anlaşmayı bozmayanların anlaşmalarının geçerli olduğu açıkça ifade edilirken, eman dileyen müşriklere eman (güvence) vermek emredilmektedir. Dolayısıyla kâfirlerin sırf küfürleri sebebiyle öldürülmesini bu ayete dayandırmak, bu ayeti bağlamından koparanların yanlısıdır (Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, s. 121-169). Çünkü 5. ayetteki “Öldürün” ifadesi, kayıtsız şartsız verilmiş bir saldırganlık emri olmadığı gibi bu konuda gelen ilk hüküm de değildir. 47/Muhammed 4. ayette de benzeri bir ifade yer almaktadır ve maalesef o ayet de bu ayetin yanlış yorumundan dolayı mensuh sayılmıştır (Örnek

olarak bkz. Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Ancak Taberî'nin, nesh iddiasını asılsız bulması isabetli bir tespittir (*Camîu'l-Beyan*).

4. Bir önceki ayette Müslüman olanların kardeşliği tescil edildikten sonra bu ayette İslam devletinin egemenliğini tanıyan ve eman dileyen kâfirlere güvence vermek emredilmektedir. Bu ayetten hareketle İslam devletine gelen yabancılara "Güvence verilmiş" anlamında "Müste'men" denmiştir (Mevdudî, *Tefhim*). Ancak bu güvence sadece yabancı kâfirler için geçerli değildir. İslam devletinin hâkimiyetini kabul eden ve cizye ödeyen kâfirlerin de zimmet hukuku çerçevesinde aynı güvenceye kavuşacakları ilan edilmiştir (29. ayet).

5. Mescid-i Haram'ın yanında antlaşma yapmış olan müşriklerden kasıt, Hudeybiye anlaşmasına imza atan müşrikler olabileceği gibi, Mekke'nin fethinde biatları alınarak serbest bırakılan müşrik ahali de olabilir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Kurtubî, *el-Camî*; Derzeze *age*, c. 3, s. 314, 321, 322). Ancak her iki durumda da Mekkelilerle yapılan antlaşmanın, diğer düşman toplulukları kapsamadığı, dolayısıyla onların üzerine yürüyerek boyun eğdirilmesi gerektiği dile getirilmiş olabilir.

6. "Zimmet" İslam devletinin gayr-i müslim vatandaşlarına verdiği güvence, teminat ve himaye sözleşmesidir. İslam devletinin hâkimiyetine boyun eğen ve cizye (vergi) ödemeyi kabul eden anlaşmalı kâfirler (6 ve 29. ayetler), kanunlara uydukları, devlete başkaldırmadıkları ve düşmana yardım etmedikleri sürece can, mal, din, aile ve namus güvencesine sahip olarak yaşarlar. Çünkü zimmet, bir ahid, söz verme ve yemin hükmündedir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*). Değer ve ilkeleri öncelemek zorunda olan İslam devleti onları her türlü saldırıdan korumakla yükümlüdür. Küfür sistemleri, değer ve ilkeleri değil de gücü önceledikleri için ayetler, onların antlaşmalara önem vermeyeceklerine dikkat çekmektedir.

7. "Fasık" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27).

8. Ahdini bozmuş küfür önderleriyle savaş emri, bireysel bir öldürme olayı değildir. İslam'ın karşısına güç olarak çıkan, Allah'ın dinine ve Müslümanlara düşmanlık eden küfür sistemiyle ve önderleriyle savaşmaktır. Böyle bir savaşta kâfirlerin öldürülmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu genel hüküm bireysel düşmanlıkları kapsamış olabilir. Fakat ayetin savaşla ilgili genel hükmü bireysel ölüm cezasıyla sınırlandırılmaz (Buharî, *Tefsir* 9/140; Mukatil, *et-Tefsir*; Maverdî, *en-Nüket*).

9. Allah'ın, kendilerine yıllarca zulmetmiş kâfirleri müminler eliyle cezalandırması, müminler için olağanüstü bir ödül ve şereftir. Kâfirler için de inkâr ettikleri helâkin tevili (gerçekleşmesi) ve Allah'ın vaad ettiği azabın, küçümsedikleri müminlerin elinde tecellisidir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; ayrıca bkz. 41/Fussilet 53).

10. Cihad kelimesinin anlamı konusunda bkz. 25/Furkan 52; 29/Ankebut 69; 2/Bakara 218.

11. Cihad konusunda bkz. önceki dipnot.

12. Cihad kelimesinin anlamı için bkz. 17. Ayet.

13. Bazı âlimler bu iki ayetin de Mekke'nin fethinden önce indiği kanaatindedir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Derzeze *age*, c. 3, s. 322). Ancak bu paragraf konu itibarıyla

Mekke'nin fethinden sonra gündeme gelen Kâbe'nin bakımı, anahtarının taşınması vs. gibi tartışmaları çağrıştırmakta ve bir sonraki paragrafta açıklanan müşriklere yönelik yasaklarla benzerlik arz etmektedir (27-28. ayetler). Ayette yasaklanan "velayet" dostluk ve sırdışlığın yanı sıra yönetim, otorite, himaye, kayırma ve yandaş olma gibi tutumlardır (7/A'raf 3, 33; 8/Enfal 72 ve ilgili dipnot). Genellemeci bir yaklaşımla dost diye tercüme edildiği için kafalar karışmakta, itaat ve yasağı sınırlayan önceki ayetlerin (60/Mümtehine 1, 8) mensuh olduğu düşünülmektedir. Oysa ayette yasaklanan velayet, Müslümanlara düşmanlık eden müşriklerden yana tavır alma, himaye, kayırma ve kollamadır.

14. Cihad kelimesinin anlamı için bkz. 17. ayet; "fasık" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27.

15. Müşriklerin pislik oluşu, cünüplük ve abdestsizlik gibi kavramsal anlamda değerlendirilmemelidir. Çünkü ne cünüp olmak kâfirlere özgüdür, ne de kâfirler abdestten sorumludurlar. Burada kastedilen kötülük, puta tapmak, Kâbe'yi çıplak tavaf etmek ve haram aylarda değişiklik yapmak gibi kâfirlere özgü düşünce, tutum ve davranışlardır. Bundan dolayı İbn Abbas, Ebu Hanife, Malik ve bazı âlimler, müşriklerin mescide girmesiyle ilgili yasağın hac ve umre gibi ibadetlerle sınırlı olduğunu, ihtiyaç, öğrenme, mahkeme vb. ihtiyaçlar için bütün mescidlere girebileceklerini savunmuşlardır. Hz. Peygamber'in Sakif heyeti için mescide bir çadır kurdurmasını da delil getirmişlerdir. İmam Şafiî ve bazı âlimlerse yasağın sadece Mescid-i Haram'la sınırlı ve mutlak olduğunu, diğer mescidlere girebileceklerini düşünmüşlerdir. Bu serbestliği de eman verilen ve zimmet akdi bulunan müşriklerle sınırlamışlardır (Kurtubî, *el-Cami'*; Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*).

16. "Cizye" kelimesi, İslam devletinin gayr-i müslim vatandaşlardan aldığı vergidir (8 ve 10 ayetler). Bu ve 5. ayeti lafızca bir yaklaşımla değerlendiren bazı tefsirciler, cizyenin sadece Kitap ehlinde alınabileceğini, müşrik Araplardan alınamayacağını, dolayısıyla onların Müslüman olmak veya öldürülmek dışında bir seçeneklerinin olmadığını düşünmüşlerdir. Bazıları ise müşrik veya putperestlerden de cizye alınabileceğini, Müslüman olma veya öldürülme seçeneğinin sadece İslam devletiyle savaş vb. düşmanca münasebetler içerisinde olan müşrik Araplarla sınırlı olduğunu savunmuşlardır (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; Kurtubî, *el-Cami'*). Ayetin zahiri ikinci anlayışı destekler niteliktedir. Çünkü Ehli Kitap ifadesi ayette sayılan küfür çeşitlerinden sadece bir tanesidir ve ayetin içerdiği hüküm onlarla sınırlı değildir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*). Çünkü 6. ayette müşriklere de eman verilmesi emredilmektedir. Üstelik bu ayetin devamında, Kitap Ehlinin de kâfir ve müşrik olduğu açıklanmaktadır (Taberî, *Camiu'l-Beyan*; Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*). 5. ayetteki öldürme emri, Hz. Peygamber'e düşmanlık etmiş, yurdundan çıkarmış ve onunla savaşmış, savaşmamak üzere antlaştığı halde anlaşmayı bozmuş olan Mekke müşrikleri ve onların müttefikleriyle sınırlıdır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Sarmış, *Rivayet Kültürü ve Yanlış Din Anlayışı*, s. 121-169). Eğer bütün müşrik Arapları ve Kitap Ehlini kapsayan bir hüküm olsaydı Hz. Peygamber (s), Tebuk seferinde birçok müşrik Arap kabilesiyle cizye ödemek kaydıyla zimmet akdi yapmazdı. Hz. Ömer de bu uygulamayı Mecusiler konusunda devam ettirmezdi (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; Malik, *Muvatta*, Zekât 42; Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, s. 284; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 19; Vatandaş, *age*, c. 2, s. 506, 507). Müslümanlarla savaşmayan kâfir fertlerin sırf inkârından dolayı öldürülmesi, Kur'an'ın öngördüğü din özgürlüğüne aykırıdır (4 ve 5. ayetler).

17. Bu ve bundan sonraki ayet, Ehl-i Kitab'ın inkârcı olduğuna işaret eden 29. ayetin açıklaması bağlamında gelmiştir. Kitap ehlinin ilahî kitabı bırakıp daha önceki müşriklerin yoluna uyduklarını veya Hıristiyanların Yahudilere özendiklerini, kitabı okuyup Peygamber'i örnek alarak cahiliyeyi dönüştürecekleri yerde kitabı ve peygamberi cahilî düşünceler doğrultusunda dönüştürdüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Hıristiyanların tesniyeci Yahudiliğe özenerek teslisi üretmeleri gibi. (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; ayrıca bkz. 43/Zuhruf 86). Yahudiler ve Hıristiyanlar, sadece Üzeyr'i veya Meryem oğlu İsa'yı Allah'ın oğlu kabul etmekle kalmazlar; kendilerini de Allah'ın oğlu olarak nitelerler (5/Maide 18). Kur'an'da Üzeyir ismi sadece bu ayette geçmektedir ve İslam âlimlerine göre peygamber olup olmadığı da, Yahudi tarihinde yaşamış şahıslardan hangisinin ismine tekabül ettiği de tartışmalıdır. Bazı Müslüman tarihçiler onun Ezra olduğunu söyleseler de Yahudi kaynaklarda Ezra'nın Allah oğlu olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bazı dinler tarihçilerinin verdiği bilgiye göre eski Mısır dinindeki Ozer olduğu kanaati daha isabetli görülmektedir. Çünkü Ozer ismi, Mısır'daki İsis-Oziris kültürünün bir parçasıdır (Baki Adam, *TDV İ. A. Üzeyr maddesi*, c. 42, s. 401, 402). Söz konusu inanç Yunan mitolojisindeki Attis, Adonis, Cibela kültü ve İran dinindeki Mitra kültüyle paralellik arzeder. Çünkü bu inançlar ortadoğu dinlerinin ortak inancıdır. Yunan kültü de Hz. İsa'nın Hıristiyanlar tarafından Allah oğlu sayılmasına kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Kitap ehlinin bu iddiayı eski dinlerden etkilenerek ortaya attığına işaret eden bu ayet konuya kritik bir açıklama getirmektedir.

18. Bu cümlelerin çevirisiyle ilgili açıklama için bkz. 35/Fatır 3. ayet.

19. Birini rab edinmiş olmak için ille de ona rab demek gerekmez. İnsan bir başkasını tutum ve davranışlarıyla da rab edinmiş olur. Daha önce katı bir Hıristiyan olan Adiy bin Hatim, boynunda haç olduğu halde Peygamberimiz'in huzuruna gelip sorular sorar. Allah Rasülü (s), ona öğüt verirken bu ayeti okuduğunda Adiy; "Biz onları rab edinmeyiz. Bu ayetin anlamı nedir?" der. Allah Rasülü, bu soruya bir soruyla cevap verir: "Onlar Allah'ın helâllerini haram ettiklerinde siz de haram kabul etmiyor musunuz? Allah'ın haramlarını helâl ettiklerinde siz de helâl kabul etmiyor musunuz?" Adiy, "Evet" deyince Allah Rasülü; "İşte bu onları Rab edinmek ve onlara ibadettir." buyurur. Bu görüşmeden sonra Adiy Müslüman olmuştur (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Tirmizî, *Tefsir-u Sure*, bab 10; Mevdudî, *Tefhim*; Vatandaş, *age*, c. 2, s. 487-489).

20. "Ezhera, yuzhiru" fiilini, İbn Abbas'ın görüşünü tercih ederek "açıklama" anlamında değerlendirenler de olmuştur. Bu tercihe göre anlam; "Allah, Peygamberi'ni, dinin tamamını ona açıklamak üzere bir hidayet ve hak din ile gönderdi." şeklinde olacaktır (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*; ayrıca bkz. 61/Saff 9, 14). Meşhur olan görüş ise "Dini desteklemek ve diğer dinlerden üstün kılmak" şeklinde değerlendirmiştir. Çünkü aynı fiil, bu surenin 4 ve 8. ayetlerinde olduğu gibi 61/Saff 9, 14; 18/Kehf 20, 97; 40/Mümin 29. ayetlerinde de "Desteklemek ve üstün kılmak" anlamında kullanılmaktadır.

21. Kitap ehlinin mal düşkünlüğü ve dünyaperestliği, dinlerini çıkar aracına dönüştürmeleri, mevcut Tevrat'ta çok şiddetli ifadelerle tenkit edilmektedir: "İnsan Allah'ı soyar mı? Siz beni soymaktasınız... Ondalıklar ve takdimeler konusunda siz çok lanetlik oldunuz." (Malaki, 3/7-9; ayrıca bkz. Mevdudî, *Tefhim*). Bu ayetlerin hükmünü Ehli Kitapla sınırlayanlar olsa da sahabeden gelen sahih haberler hükmün umumi olduğunu ve Müslümanları da kapsadığını ortaya koymaktadır. Müslümanları ayetin

kapsamına dâhil edenlerden bazıları da hükmü zekâtla sınırlama gayreti içerisindeyler (Buharî, Tefsir 9/141, 142; Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Kurtubî, *el-Camî'*). Ayetlerde oranı belirlenmiş bir zekâttan değil, genel olarak Allah yolunda harcamadan bahsedilmektedir (60. ayetle karşılaştır). Bu ayetlerin, kuraklığın hüküm sürdüğü kıtlık yılında, Tebuk seferberliğine hazırlık aşamasında indiği düşünülürse, olağanüstü durumlarda ve özellikle seferberlik şartlarında yapılacak harcamalardan bahsettiği açıktır. Böylesi genel bir hükmü 1/40 zekât oranıyla sınırlamak, ayetlerin maksat ve hikmetini gelişigüzel tahsis etme riski barındırmaktadır (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*). Ahlakî duyarlılık gereği gönüllü harcamayı göz ardı eden bu sınırlayıcı tutum ile malın tamamını dağıtmayı farz gören anlayış birbirini tetikleyerek tarih boyu karşılıklı olumsuz rol oynamışlardır (Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 157-162).

22. Bu ve devamındaki ayette Ehli Kitabın müşrik ve menfaatçi dininden Mekkeli müşriklerin çıkarıcı dinine geçilmektedir. Müşrikler haram ayları çıkarlarına göre değiştiriyorlardı. Müşriklerin haram ayları değiştirmelerinin (nesiy) en önemli nedeni Zilkade, Zilhicce ve Muharrem'de gerçekleştirilen haccı panayır mevsimine, Recep ayında yapılan umreyi hurma mevsimine denk getirmektir. Haccı üç aylık bir panayıra dönüştürmüşlerdi ve kameri ayların sayısında oynayarak bir mevsime sabitliyorlardı. Ay'ın ve Güneş'in yaratıldığı günden beri süregelen günlerin ve ayların sayısıyla oynayarak bazı yılları 11, bazılarını 13 ay sayıyorlardı (Buharî, Tefsir 9/143; Mevdudî, *Tefhim*; ayrıca bkz. 89/Fecir 1-5; 100/Adiyat 1-5). Fakat çıkarıcılıkları bundan ibaret değildi. Gelenekleri gereği o aylarda savaşı yasak sayıyorlardı. Çıkarları gerektirdiğinde haksız yere saldırıyor; fakat her fırsatta Müslümanları haram aylarda savaşmakla suçluyorlardı. Allah Teâlâ haram ayda savaşı günah saymakla birlikte haksız savaşı 12 ayda ve bütün zamanlarda yasak ilan ederek "Haram aylar" geleneğini bu genel ilke içinde eritiyordu. Ancak buna karşın "Onlar savaşırsa siz de savaşın!" (2/Bakara 194) diyerek müminleri zor durumda kalmaktan da kurtarıyordu (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Bazı âlimler, Taif seferinin haram aylardan birinde (Zilkade) yapılmış olmasını haram aylarda savaşın yasaklanmadığına delil getirirken, bazıları da İbn Zübeyr ve Emeviler arasında geçen savaştan dolayı yasaklandığı yorumları yapmışlardır. Bu konuda Abdullah ibn Abbas'a isnat edilen rivayetler oldukça karmaşık ve çelişkilidir (Kurtubî, *el-Camî'*; Buharî, Tefsir 9/144).

23. Arap yarımadasının hâkimiyeti Müslümanların eline geçince münafıklar ve kuzeydeki müşrik kabileler, ümitlerini Bizans ordusuna bağlamışlardı. Bizans kralını Medine'ye sefer düzenlemeye teşvik ediyorlardı. Bu planları gören Hz. Peygamber, Bizans'ı hazırlıksız yakalamak için Suriye üzerine ani bir sefer kararı aldı. Mevsim yaz, yıl çok kurak ve ekonomik durum kötüydü. Müslümanlar isteksiz davrandılar. Bunun üzerine 38-72. ayetler nazil oldu ve Müslümanları şiddetli bir şekilde eleştirdi. Bu bir seferberlik ilanı kabul edilerek hızla hazırlıklara başlandı. Münafıklar da onları caydırmaya çalıştı (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Mevdudî, *Tefhim*; Vatandaş, *age*, c. 2, s. 491-498).

24. Hicret esnasında Sevr mağarasında Hz. Ebu Bekir'in korktuğunu hisseden Hz. Peygamber'in ona söylediği sözler hatırlatılmaktadır: "Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında senin zannın nedir, ey Ebu Bekir?" (Buharî, Tefsir 9/144; Taberî, *Camîu'l-Beyan*).

25. Cihad kelimesinin anlamı savaştan ibaret değildir (bkz. 25/Furkan 52; 29/Ankebut 69; 2/Bakara 218). Fakat Medine döneminde cihadın savaş boyutu ön plana çıkmıştır.

“Ağır olarak da hafif olarak da” ifadesine tefsirciler, imkânların ve imkânsızlıkların tümünü ifade edecek şekilde anlam vermeye çalışmışlardır (Taberî, *Camîu'l-Beyan*). Bizce kastedilen, savaş donanımları ister olsun ister olmasın, mal ve can ile cihad emredilmektedir. Nitekim araç gereçlere sahip olmayanlara zenginlerin araç gereç alımında yardım etmesi de emredilmiş olmaktadır (42 ve 92. ayetler). Bu ayet savaşı farz kılmaktadır (Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Ancak savaşın farz-ı kifaye mi, yoksa farz-ı ayn mı olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir (Kurtubî, *el-Camî*). Devlet başkanının seferberlik ilanı halinde gücü yeten herkese savaşa katılmanın farz-ı ayn olduğu, diğer durumlarda farz-ı kifaye olduğu şeklindeki ayırım isabetli görünmektedir (Mevdudî, *Tefhim*).

26. 42. ayetle başlayan bölümde münafıkların korkaklığı, ikiyüzlülüğü, sahte gerekçelerle izin istemeleri ve Müslümanların azmini kırmak için yaptıkları alay ve propagandalar ele alınmaktadır. Hz. Peygamber'in onlara izin verdiği görülmektedir. Ancak bu ayette salt izin vermesi değil, onların sahtekârlığı ortaya çıkmadan hemen izin vermesi eleştirilmektedir. Çünkü 47. ayet onların savaşa katılmasının faydadan çok zarar getireceğini ifade etmektedir. Bu ayetlerden izin isteyen herkesin münafık olduğu yorumu da çıkmaz. Dolayısıyla eleştirinin amacı, bu tür durumlarda insanların samimiyetini test etmek ve münafıkların gizli nifaklarının ortaya çıkmasını sağlamak için acele etmeden, temkinli hareket etme yönündedir. (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

27. Uhud savaşı başlamak üzereyken meydanı terk ederek, Müslümanların moralini bozmak isteyen münafık çetenin yaptıklarına gönderme yapılmaktadır (Mevdudî, *Tefhim*).

28. Münafıklar, nifakları başlı başına bir fitne olmasına rağmen, kendi fitnelerini örtmek için sorumluluğu Hz. Peygamber'e yüklemeye çalışmaktadırlar. Sarışın Rum kızlarının kendilerini yoldan çıkaracağını söyleyerek, hem münafıklıklarına dinî bir kılıf üretmeye çalışmakta, hem de olayı basitleştirmektedirler (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

29. “Mevlâ” kelimesi için bkz. 2/Bakara 286.

30. Münafıklar, Müslümanların Bizans ordusu tarafından hezimete uğratılacağına kesin gözüyle bakıyorlardı. Müslümanlar da Mute savaşında o ordunun düzen ve donanımını görmüşlerdi. Onun için çekinmiyor değillerdi. Ancak daha önce olduğu gibi Allah'a ve Rasulü'ne güvenerek yere sağlam bastılar. Şehitliğin de zaferin de lütûf olduğu bilinciyle hareket ettiler (Mevdudî, *Tefhim*; Vatandaş, *age*, c. 2, s. 496-498). Bu ayet, müminlerin münafıklara vereceği cevabı belirlemektedir. Ancak cevap bundan ibaret değildir. Münafıklara iki helâkten biri vaad edilmektedir. Ya bir afet ya da müminlerin eliyle cezalandırılma. 66. ayette de tekrarlanan bu vaadin sonucu 73. ayette gelmektedir.

31. Seferberlik dönemlerinde gücü yettiği halde savaşa katılmayanlar gibi mallarını harcamayanlar da münafık olarak değerlendirilmektedir. “Fasık” kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27. Dahası cihada gitmemenin açığını malî destek vererek kapatmaya çalışan münafıkların katkısının da kabul edilmeyeceği vurgulanmaktadır (Mevdudî, *Tefhim*). Dolayısıyla 34. ayetteki Allah yolunda harcanmayan hazinelerle ilgili hükmü bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

32. “Feraka” fiili, kullanıldığı kalıba göre anlamı değişen müşterek bir fiildir. Hem ayrılmak, hem de korkmak anlamında kullanılabilir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Korkaklıkları açıktan inkâr etmelerine engel olduğu gibi mümin olmanın bedelini ödemeye de engel olmaktadır. Bu ikilem onların hayatını çekilmez hale getirmektedir (Mevdudî, *Tefhim*).

33. Münafıklar, Müslüman göründükleri için gönülsüzce zekât vermek zorunda kalıyor, fakir fukaraya dağıtılmasından da hoşlanmıyorlardı. Hiç ihtiyaçları olmadığı halde fakir fukaranın hakkı olan zekâttan pay istiyor ve Hz. Peygamber'i adaletsizlikle suçluyorlardı (Buharî, Meğazî 61, Edeb 95; Müslim, Zekât 144-148 Kurtubî, *el-Camî*; Mevdudî, *Tefhim*). “Sadaka” kelimesinin anlamı için bkz. 60. ayet.

34. 58. ayette olduğu gibi burada da farz olan zekâtların dağıtımından söz edildiği halde “sadaka” kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü Kur'an'da sadaka kelimesi farz olan zekâtı da içerecek bir kapsamda kullanılmaktadır. İki kelime arasındaki kavramsal farklılık sonradan oluşmuştur. Âlimler, Hz. Peygamber'in, “Ben sadakayı zenginlerinizden alıp fakir olanlarınıza dağıtmakla emrolundum.” sözünü delil getirerek ayette zikredilen sadakanın zekât olduğuna hükmetmişlerdir (Kurtubî, *el-Camî*). Aynı şekilde 103. ayetteki, “Onların malından sadaka al!” emrini bazı âlimler farz olan zekâta hamletmişlerdir (Maverdî, *en-Nüket*). Ayetin zekât görevlilerine ve Allah yolunda cihad edenlere (askerlere) sadakadan pay vermesi de zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtılan bir tür vergi olduğunu göstermektedir. Ayette açlık sınırının altında kalandan başlayarak fakirlerin ve kamu görevlilerinin öncelenmesi istenmekte, kölelik ve ağır borç altında olanların kurtarılması, yolda kalmışların gözetilmesi bütünüyle devletin sorumluluğuna dâhil edilmiştir. Kalpleri İslam'a ısındırılacak kimselere verilen pay, ihtiyaç halinde her dönemde verilebilir. Böylece İslam devleti Müslüman olmayanların gönlünü kazanarak, zararlarını önlediği gibi faydalı bir konumda değerlendirir. (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*). Dinen farz olan zekâtın devlet vergisi olarak uygulanması ve dağıtımı, fert ve devlet ihtiyaçlarını önceleyen bir sosyal adalet esasına göre belirlenmektedir. Dolayısıyla bu ayetler iman, ahlâk ve hukuk ilişkisini hiyerarşik bir sisteme kavuşturarak sekülerliğe meydan vermemektedir. Çünkü devlet, topladığı vergiye toplum adına sahip olur. Toplumun idealleriyle devletin idealleri örtüşmek zorundadır. Çelişki doğarsa toplum da devlet de zarar görür. Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler dönemindeki uygulama böyledir. Müslümanlar zalim gördükleri Emevilere zekâtı vermeyince devlet vergiyi zekâttan ayrı ele almış ve zamanla vergi seküler bir anlam kazanırken zekât farzietini korumakla birlikte kamusal özelliğini kaybetmiş ve bireysel/ahlakî bir sadakaya dönüşmüştür.

35. “Cihad” kelimesinin anlamı için bkz. 41 ayet. Askerî hizmetlerin yanı sıra toplumsal hizmetlerin ve hayırlı amellerin hepsi için zekâttan pay verilebilir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*). Bu ve benzeri maddelerden dolayı İslam medeniyeti, okul, yol, köprü, han, hamam ve kervansarayları halkın istifadesine sunmayı kamu görevi saymıştır.

36. O günün toplumunda deyimsel anlamda casusa “göz”, herkesi dinleyen ve tasdik eden saf insanlara da “kulak” denirdi ve bu bir aşağılama ifadesiydi. Çünkü Mekke'nin müstekbirleri gibi Medine'nin ekâbir münafıkları da Hz. Peygamber'in fakir müminlere değer verip sözlerini dinlemesinden hoşlanmıyor, her fırsatta onu incitecek sözler sarfediyorlardı. Allah da Hz. Peygamber'in Allah'a ve müminlere güvendiğini, dolayısıyla

bir iyilik dinleyicisi olduğunu dile getirerek münafıkların güvenilir olmadıklarına vurgu yapmaktadır (Kurtubî, *el-Cami'*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

37. Bu ayetler, Tebuk'e doğru yol alırken Hz. Peygamber'in ümit ve zafer müjdeleriyle alay eden münafık bir grup hakkında inmiştir. Alaylarına bahane olarak şakalaştıklarını söyleyen bu münafıklar hakkında Kur'an'ın sert tehditler indirdiği görülmektedir (bkz. 52. ayet). Özellikle bu ayette, kâfirlerin hepsinin değil de toplumda yalan haberler yayarak nifak tohumları saçan suçluların cezalandırılacağı bir ihtar olarak dile getirilmektedir. 73. ayette bu ihtar fiile dönüşecek ve onlara karşı da savaş ilan edilecektir.

38. Allah'ın münafıkları unutmaması, mecazî bir ifadedir; rezillik ve azaba terk etmesi anlamındadır. "Fasık" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27.

39. Bu ayette münafıklardan söz edildikten sonra, ayrıca kâfirlerden bahsedilmesi, münafıkların kâfir olmadığı anlamına gelmez. Küfrünü açıkça ortaya koyan müşrikleri münafıklardan ayırmak için dile getirilmiş bir ifade biçimidir (33/Ahzab 73; 4/Nisa 145).

40. Dünyalığa dalıp kaybolmak; sorumluluğu, hesabı ve kitabı unutmak, sonuçta dünyevileşmektir. Kâfirlerin ve münafıkların inatçı tutumu, dini dünyaya feda etmekten, dini için dünyalıktan vazgeçme fedakârlığını göze alamamaktan kaynaklanır. Yozlaşmış dinler ise dini için dünyalıkları feda etme kahramanlığından uzaklaşarak dünyalık için dini feda etmeye başlayan dindarlıkların sonucunda oluşur. Hz. Peygamber, geçmiş kavimlerin yozlaşmasına işaret ederek sizler de onların izinden gideceksiniz; onlar bir kertenkele deliğine girseler siz de girersiniz demiştir (Taberî, *Camî'l-Beyan*; Kurtubî, *el-Cami'*).

41. Alt üst olan kavimlerin Lût kavmi olduğunu söyleyenler olduğu gibi gidişatı iyi iken kötü yönde dönüşen ve yozlaşan ümmetlerin kastedildiğini savunanlar da vardır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*).

42. Bu ayetteki İslamî velayet, 67. ayette dikkat çekilen nifakçı velayetin zıddıdır. İki kesim, görünüşte Müslüman olsa da niyet, tutum ve davranışlar arasında çok derin bir uçurumun olduğu açıktır (Mevdudî, *Tefhim*). "Veli" kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A'raf 3.

43. Adn cennetlerinin açıklaması için bkz. 38/Sâd 50. Allah'ın kulundan hoşnut ve razı olması bütün lütuflardan daha büyüktür. Çünkü bütün lütuflar o hoşnutluk sayesinde gerçekleşir (Zemahşerî, *Keşşaf*). Ayrıca dost, dostunu lütuf için sevmez. Onu hoşnut etmeyi ve mahcup olmamayı hedefler (3/Âl-i İmran 193, 194).

44. Bu ayetle başlayan bölümün, Tebuk seferinden sonra indiği düşünülmüştür (Mevdudî, *Tefhim*). Fakat 83, 94 ve 95. ayetlerin ifade biçiminden hareketle 73-99. ayetlerin Tebuk seferi dönüşü yolda indiği söylenebilir. Münafıklara karşı cihad ve sert muamele ilk defa bu ayette emredilmektedir. İbn Mesud, güçle orantılı olarak cihadın elle, dille ve kalben buğz etmeyle olabileceğine işaret etmiş ancak kâfirle münafık arasında fark görmemiştir. Fakat İbn Abbas, Hasan-ı Basrî ve bazı âlimlere isnat edilen görüşe göre kâfirlere karşı savaş, münafıklara karşı had uygulama veya dil ile sert davranma şeklinde bir ayırım öngörülmüştür (Taberî, *Camî'l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*). Ancak böyle bir ayırım, ayetin açık lafızlarından ziyade münafığın kimliğinin

bilinemeyeceğinden, kâfirinse bilinebileceğinden ve de kâfirin suç işlemese bile küfrü sebebiyle öldürüleceğine inanmaktan kaynaklanmış görünmektedir. Oysa düşmanlığını belgeleyen bir davranış sergilemesi halinde kâfirin de münafığın da öldürülmesi gerekebilir. Aksi halde her ikisinin de öldürülmesi gerekmez (Bkz. 5-7. ayetler). Dolayısıyla cihad ve sert davranış, kâfire karşı da münafığa karşı da hak etmeleri halinde şartlı uygulanacak bir eylemdir. Nitekim ayetin devamında sefere katılan münafıkların küfür sözleri söyledikleri ve Hz. Peygamber'e tuzak kurdukları, Medine'de kalanların ise Hz. Peygamber ve arkadaşlarının geri gelmeyeceğine inanarak reislerini bile seçtikleri bilinmektedir (Mevdudî, *Tefhim*).

45. "Tasadduk" kelimesi ilk bakışta sadaka vermek anlamında anlaşılabilir zekât kelimesini de kapsayan geniş kapsamlı bir kelimedir (bkz. 60. ayet).

46. Bu ayetler, münafıkların ortak özelliklerini çoğul ifadelerle ortaya koymasına rağmen, Salebe hikâyelerinde olduğu gibi bireysel olaylara indirgenmiştir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Oysa daha önce palavra sıkan münafıkların seferberlik zamanı gelince cimrilik ettikleri ve verdikleri bütün sözleri geçersiz kıldıkları anlatılmaktadır (Mevdudî, *Tefhim*). Dolayısıyla bireysel hikâyelerden çok münafıkların genel karakteristiğinden bahseden şu rivayeti esas alan İbn Zeyd'in görüşü, bu ayetin en güzel tefsiridir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şu üç alamet bir kişide bulunursa namaz da kılsa oruç da tutsa, Müslüman olduğunu da iddia etse o kişi münafıktır: Yalan söyler, vaadinden döner, emanete ihanet eder." (Taberî, *Camî'l-Beyan*).

47. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

48. Münafıklar, kendileri cimrilik ederken, müminlerle alay edip dedikodu yapıyorlardı. Gece sabaha kadar ücret karşılığı çalışıp kazandığı iki ölçek hurmanın yarısını savaş hazırlığı için bağışlayan fakir Müslümanlar ile dalga geçiyor, fakat çok bağışta bulunan varlıklı Müslümanların da gösteriş yaptığını söylüyorlardı (Buharî, Tefsir 9/146; Taberî, *Camî'l-Beyan*).

49. Allah, Peygamberi'ni, dönüş yolunda uyarmaktadır: "Münafıklar hakkında bağışlanma dilesen de dilemesen de fark etmez ve asla kabul edilmez..." Ayetin başındaki mağfiret dileme ve dilememe ihtimalini bağlamından kopararak muhayyer bırakma olarak değerlendiren ve ayetin "kesinlikle kabul edilmeyecek" ihtiarını yok sayan yanlış algı üzerinden bazı rivayetler üretilmiştir. Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber'in münafıkların reisi Ubey bin Selul'un namazını kıldırıldığı, Hz. Ömer'in itiraz etmesi üzerine kendisini azarladığı ve bunun üzerine 84. ayetin indiği gibi hikâyeler anlatılmaktadır (Buharî, Tefsiri 9/147, 148). "Fasık" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27.

50. "Cihad" kelimesinin anlamı için bkz. 41 ayet.

51. Kadınların, yaşlıların ve çocukların savaşa katılmamasından yola çıkarak geride kalanların onlara benzetilerek acizlikle itham edildiği düşünülmüştür (Taberî, *Camî'l-Beyan*). Fakat savaşa katılma görevleri olmadığı halde mümin kadınların geri hizmetleri görmek için seferlere katıldıkları sefere katılma imkânı olmadığı için ağlayarak geride kalan yürekli insanların övüldüğü (91-93. ayetler) göz önüne alınırsa böyle bir benzetme münafıklardan çok o kahramanlara hakaret olur. Mukatil'e göre savaştan geri kalanlar genelde münafıklar olduğu için gevşeklik göstererek münafıkların konumuna düşen zayıf karakterli Müslümanlar eleştirilmektedir (Maverdî, *en-Nüket*).

52. Bu ayet, kâfir veya münafıkların namazının kılınmamasını ve mezarlarının başında bile durulmamasını emretmektedir. Sünnetle sabit olan cenaze namazı bu ayetle onanmaktadır. 83, 94, 95. ayetlerin ifade biçiminden hareketle Tebuk seferinden dönüşte indiği anlaşılan bu ayetin içeriğinden genel bir hüküm koyduğu anlaşılmaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in, bazı sahabilerin uyarılarına aldırmaksızın münafık Abdullah bin Ubey'in namazını kıldırmak üzereyken (veya kıldırdıktan sonra) Allah'ın onu ihtar etmek için bu ayeti indirdiği yönündeki rivayetler çelişkilidir (Tahavî, Müşkil I. 74-81; Mevdudî, *Tefhim*; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 127-129). Çünkü söz konusu rivayetlerde Hz. Peygamber'i uyardığı söylenen sahabilerin (özellikle Hz. Ömer'in) Hz. Peygamber'e; "Allah seni bundan nehyettiği halde..." ifadesini kullandıkları, Hz. Peygamber'in de; "Allah beni muhayyer kıldı." dediği dile getirilmektedir (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*). Söz konusu rivayetleri, Buharî'nin yanısıra (Tefsir, 9/147, 148), Müslim, Tirmizî, Nesaî ve Ahmed de kitaplarına almışlardır. Tefsirci ve hadisçilerin, münafıkların bağışlanması için dua etme konusunda Hz. Peygamber'in muhayyer bırakıldığına Münafıkun suresi 6. ayeti delil getirmeleri, zannî yorumlara dayanmaktadır. Çünkü söz konusu ayetlerde cenaze namazından söz edilmediği gibi münafıklar için istiğfara da muhayyerlik yoktur. Üstelik Hz. Peygamber'in münafık için namaz kıldırmak istemesi veya bunun vahametini sahabe kadar anlamamış olması düşünülemez. Bu nedenledir ki İbn Abbas, söz konusu namaz kıldırma iddiasına anlam veremediğini, çünkü Hz. Peygamber'in aldatılamayacağından emin olduğunu söylemiştir. Bazı tefsirciler de rivayetler arasında çelişkinin varlığına dikkat çekmektedir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*).

53. Buradaki kâfirlik Allah'ı yok saymak değil, yalanlamak ve nankörlük etmek anlamındadır. "Fasık" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27.

54. Bu kimseler, münafıklarla aynı pozisyonda olanlardır (83. ayet). 90 ve 93. ayetlere bakılırsa onlar kalpleri mühürlenmiş kâfirlerdir (Mevdudî, *Tefhim*). Bundan dolayı Hz. Peygamber ve onunla birlikte iman edenlerden sayılmamaktadırlar.

55. "Nasaha" fiilinin anlamı için bkz. 7/A'raf 62; Sarmış, "Bazı Ayetlerin Çevirisi ve Yorumlanması Üzerine", *Eskiye*, sayı26, Bahar 2013, s. 201-239, sayı 28, Bahar 2014, s. 177-222.

56. Bu istisnalar, gerçek mazeret sahibi müminleri sahte mazeret üreten münafık kâfirlerden ayıran göstergelerdir. Savaşa gitmek için can attığı halde silah, azık, binek ve hatta ayağına çarık bulamadığı için gidemeyen, bundan dolayı gözyaşı döken müminler kişiliksiz münafıklarla bir olur mu? Onların gözyaşı, Peygamber'i ağlatan bir samimiyet ve çaresizlik taşıyordu. Münafıkların sahte mazeretleri ise yalan, hile, kin ve nifak taşıyordu (Maverdî, *en-Nüket*; Mevdudî, *Tefhim*). Ordu yola çıkarken imkân bulamayan samimi müminlere varlık sahibi müminlerin imkân sunduğu ve onların da orduya katıldığına, hasta ve güçsüzlerinse katılanlar gibi değerlendirildiğine ve övgüye mazhar olduklarına dair bilgiler mevcuttur (Mevdudî, *Tefhim*; Vatandaş, age. c. 2, s. 498-502). Savaş sonrası süreçte bu iki grubun arasında pişmanlık gözyaşları döken üçüncü bir kimlik daha çıkacaktır. Mazereti olmadığı halde münafıklarla beraber geride kalmanın dayanılmaz acısını yaşayan tevbekar müminler grubu (102, 103. ayetler).

57. Kalplerin mühürlenmesiyle ilgili açıklama için bkz. 87. ayet.

58. 83. ayet gibi bu ve devamındaki ayetin ifade biçimi de 73-99. ayetler arası bölümün Tebuk seferi dönüşünde yolda indiğini göstermektedir.

59. Sefere çıkmayan Müslümanları münafıklardan ayıran en temel tutum yalan söylememeleri ve yalan yere yemin etmemeleriydi. Dürüst davrandıkları ve samimi bir şekilde tevbe ettikleri için affedilmişlerdir (Buharî, Tefsir 9/149-151; ayrıca bkz. 84. ayet). “Fasık” kelimesi burada münafıklar için kullanılmaktadır. Anlamı için bkz. 7/A’raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En’am 49; 2/Bakara 26, 27).

60. Bedevîler, cahil, kaba ve medeniyetten yoksun oldukları için küfür ve nifakta daha aşırı durumdadırlar. Allah’ın belirlediği sınırları tanımamaya en müsait topluluktur (Mevdudî, *Tefhim*).

61. 100. ayet ve sonraki bölüm, Tebuk seferinden itibaren peyderpey inmiştir.

62. 102-104. ayetler, Tebuk seferine katılmadığı için derin bir pişmanlık yaşayan, tevbe eden ve affedilen Ebu Lübabe ve beraberindeki yedi kişi hakkında inmiştir. Kalplerinde nifak olmadığı halde emredilen seferberliğin önemini kavrayamamış, mala düşkünlükleri ve rahatlarını önemsedikleri için gevşeklik göstererek geride kalmışlardır. Bu ayetler gelmeden önce münafıklar hakkında inen bütün kınama ve yaptırımlar (94, 95. ayetler) bu Müslümanlara da uygulanmıştır. Akabe biatlarına ve tüm savaşlara katılmış olan bu insanlar, bu hatalarını çok ağır bir sarsıntıyla ödemişlerdir. Yaşadıkları pişmanlık ve utançtan dolayı kendilerini mescidin direğine bağlamış, bu ayetler gelip affedildiklerini bildirinceye kadar kendilerini çözmemişlerdir. Allah Rasulü’nün kendilerini affetmesi için kendilerini cihaddan alıkoyan tüm mallarını Allah yolunda bağışlamak istemişler, fakat bu ayetlerdeki ilahî af gelinceye kadar kabul edilmemiştir. Yeme ve içmeyi terk ettikleri için birkaç gün sonra durumları ağırlaştığında bu ayetler gelmiştir (Maverdî, *en-Nüket*; Kurtubî, *el-Cami*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

63. Burada sadaka kelimesinin zekâttan daha kapsamlı bir anlamda kullanıldığına şahid oluyoruz ki zekâttan ayrı, gönüllülük esasına dayalı bir sadaka anlamı buradan hareketle kavramlaştırılmış olmalıdır. Ayrıca zekât kelimesi de Allah’a itaat ve ihlâs (arı duru tevhid) manalarına gelmektedir (Buharî, Tefsir 9/136). Çünkü 60. ve 75. ayetlerde sadaka kelimesi zekât anlamıyla iç içe kullanılmakta ve sadaka kelimesinin zekâtı da içeren geniş kapsamlı bir kelime olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı alınması gereken sadakayı zekât olarak değerlendirenler olduğu gibi bağış olarak değerlendirenler de olmuştur (Maverdî, *en-Nüket*; Kurtubî, *el-Cami*). Çünkü zekât için kullanılan temizleme sıfatı burada sadaka için kullanıldığı gibi Kur’an’ın öngördüğü zekâtı, İslamî devletin ilahî esaslı vergisi olarak değerlendirenlerin esas aldığı delillerden bir tanesi bu ayetteki “sadaka al” emridir (Âlûsî, *Ruhu’l-Maanî*; Osman Eskicioğlu, “[Modern Vergi Anlayışı ve Zekât](#)”, *Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1989, Sayı 5, s. 225-250). Öte yandan söz konusu Sahabilerin mallarının tamamını bağışlamak istemelerine karşın Hz. Peygamber’in onlara mallarının üçte birini bağışlayabileceklerini söylemesi de ayetteki sadaka ifadesinin bağış anlamını içerdiğini göstermektedir (Maverdî, *en-Nüket*; Kurtubî, *el-Cami*). Çünkü ayetin devamına bakılırsa tevbe etme ve affedilmenin bir karşılığı olarak Hz. Peygamber’in kabul ettiği bu sadaka, Allah’ın affının da bir göstergesi kabul edilmektedir. Dolayısıyla ayet, zekâtın da sadakanın da sadece Müslüman’dan alınabileceğini ve sadece onlara dua edilebileceğini dile getiren genel bir anlam içermektedir (Cassas; *Ahkamu’l-Kur’an*; Âlûsî, *Ruhu’l-Maanî*).

64. Bu ayette tevbelerin kabul edildiğini anlamayanların kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Tevbe edenler mi, yoksa onların tevbesinin kabul edildiğini görüp de ibret almayan münafıklar mı olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ayrıca tevbe ettikleri halde affedilenler gibi net tutum ortaya koymayan, fakat münafıklar gibi de Hz. Peygamber'e sahte özürler beyan etme ucuzluğuna düşmeyen Ka'b bin Malik, Hilal bin Ümeyye ve Mürare bin Rebî gibi daha sonra bağışlanacak olan grup olduğunu savunanlar da olmuştur. 102. ayet, tevbenin kabul edileceği imkânından bahsettiği için tevbekâr insanların tevbelерinin kabul olduğundan emin olmamaları ve bu nedenle vicdan azabı çekmeye devam etmiş olmaları muhtemeldir. Ancak, Müslümanların tevbesinin kabulünden bahseden ayetler sadakanın kabulünden ve onlara yapılacak duanın onların kalbini yatıştıracağından da bahsettiği için tevbeleri kabul olanların kastedilmediği açıktır. 105. ayet, henüz tevbelерini davranışlarıyla ispat edememiş olan müminleri zahiren kendilerini münafıklardan ayıracak davranışlar sergilemeye çağırdığı için, tevbesi kabul olanları örnek vererek Ka'b bin Malik ve arkadaşlarının pozisyonunda olanların tevbeye teşvik edildiği sezilmektedir (bkz. 118. ayet). 106. ayet ve devamına bakıldığında ise tevbe etmesi gereken müminlerle birlikte münafıkların da tevbeye teşvik edildiği açıktır. Çünkü bu iki grup görüntü itibariyle henüz birbirinden ayrılmamıştır ve bazılarının affedilmesi münafıkların eleştirilerine konu olmaktadır (Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*; Mevdudî, *Tefhim*).

65. Hz. Peygamber (s) ile savaşan, önce müşrik Arapları kışkırtan, sonra Şam'a kaçıp Bizans kralını Medine'yi işgal etmeye teşvik eden Ebu Amir adındaki Medineli Hıristiyan keşişin faaliyetlerinden bahsedilmektedir. "Dırar mescidi", onun talimatıyla münafıkların Kuba yakınlarında kurduğu göstermelik mescidin adıdır. Onun Medine'ye dönünce üs olarak kullanması için kurulmuştur. Münafıklar Hz. Peygamber'e namaz kıldırması için başvurarak müminleri oraya çekmek istiyorlardı. Peygamberimiz de Tebuk seferi nedeniyle söz konusu davete katılmayı ertelemişti. Münafıklar sefer esnasında Roma'nın galip geleceğinden emin oldukları için liderleri Hazreçli Abdullah bin Ubey bin Selul'u reis bile seçmişlerdi. Fakat bu nifak yuvası, Tebuk seferi dönüşünde inen bu ilahî uyarı gereği yıktırılmıştır (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Maturidî, *Te'vilât*; Mevdudî, *Tefhim*).

66. Hz. Peygamber'in mescidinin uzak olması nedeniyle evleri Kuba'ya yakın olan müminler vakit namazlarını Kuba mescidinde kılıyorlardı. Münafıklar aynı gerekçeyi kullanarak Kuba mescidinin yakınına nifak üssünü mescid diye inşa etmişlerdi. Allah orada namaz kılmaması konusunda Hz. Peygamber'i ve Müslümanları uyarırken Kuba mescidinde namaz kılmaya devam etmelerini öğütlüyordu (Mevdudî, *Tefhim*). "Takvâ" kelimesinin anlamı için bkz. 68/Kalem 34.

67. Uçurumun başına bina yapmak, selin altını oyduğu ve her an uçmaya hazır gevşek bir kıyı (yar) üstüne kurulmuş bina tasviridir. Münafıkların çabaları, böyle bir binada yaşamaya kendini mahkûm edip her an ölümü bekleyen adamın durumuna benzetilmektedir. Yaptıkları her şey onları cehenneme yuvarlanmaya götüren bir tuzaktır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

68. Bu ayet, imanı Allah ile yapılan bir sözleşme, cihadı da malı ve canı cennet karşılığında Allah'a satma anlamına gelen bir alış veriş akdi olarak değerlendirmekte; Allah'ın vaadine güvenip de cihad edenlerin sevineceği kutlu bir müjde vermektedir (Mevdudî, *Tefhim*). İnsanın sahip olduğu mal ve can Allah'ın lütfu olduğu için hayat, O'nun vergisi olan emanetleri O'nun yolunda harcayabilme sınavıdır. Fuzulî'nin dediği

gibi: “Canı canan dilemiş, vermemek olmaz ey dil (gönül). Ne niza eyleyelim ol ne senindir ne benim.” (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

69. Tevrat ve İncil’de bu sözleşmeye atıflar mevcuttur (Tesniye, 6/3-5; 32/6; Matta, 5/10; 10/39; 19/29; ayrıca bkz. Mevdudî, *Tefhim*).

70. Bir önceki ayette malları ve canları cennet karşılığında satın alınan müminlerin özellikleri, bu ayette açıklanmaya devam etmektedir. Sözlüklerde “sâihât” kelimesinin anlamı seyahat etmek, sürekli akmak ve hareket etmek anlamlarına gelir. 66/Tahrim 5. ayette olduğu gibi bu ayette de “İbadette devamlı olmak, Allah yolundan ayrılmamak” gibi anlamlarda kullanıldığı düşünülmektedir (Ragıp, *Müfredat*; Zebidî, *Tâc*).

71. Kul, Allah’ın belirlediği sınırları iki şekilde korur: Birincisi, Allah’ın emir ve yasaklarına riayet ederek, ikincisi emir ve yasakların değiştirilip tahrif edilmesine engel olarak (Mevdudî, *Tefhim*).

72. Sure boyunca kâfir ve fasık oldukları anlatılan, namazlarının kılınması ve bağışlanmaları yönünde dua edilmesi yasaklanan kâfir ve münafıklardan bahsedildiği açıktır. Açıklanan bu genel hükümlere rağmen Hz. İbrahim’in babasına dua etmesini örnek göstererek, ölmüş münafık ve kâfir yakınları için bağışlanma dileyen yufka yürekli müminler vardı. Ayet böylelerini uyarmak üzere gelmiştir (Taberî, *Camîu’l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*). Yaşayan bir kâfirin hidayete erdirilmesi ve bunun sonucunda bağışlanması için dua etmekte bir sakınca yoktur. Çünkü Hz. İbrahim babasına sağlığında böyle bir davette bulunmuş, istiğfar edeceğini vaatmiş, üstelik ona bir faydasının dokunmayacağını da hatırlatmıştı (19/Meryem 47; 60/Mümtehine 4). Ancak 114. ayetin ifadesiyle onun iman etmediğini ve Allah düşmanı olduğunu görünce dua etmekten vazgeçmişti (Maverdî, *en-Nüket*). Dolayısıyla kâfir ve Müslümanlara düşman olarak yaşamış ve o haldeyken ölmüş bir yakını için sırf akrabalıktan dolayı dua etmek kesin olarak yasaklanmaktadır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

73. “Halîm” sıfatının anlamı için bkz. 35/Fatır 41; 17/İsra 44).

74. 113. ayette, kâfir olarak ölmüş akrabalara dua etme yasağı geldikten sonra Müslümanların daha önce yaptıkları duadan dolayı sorumlu olup olmayacaklarını merak etmeleri üzerine bu ayet gelmiştir. Allah’ın bir hükmü açıklamadan önce insanları yaptıklarından sorumlu tutmayacağı, sapkınlıkla nitelemeyeceği, aleyhlerine hüküm vermeyeceği dile getirilmektedir (Taberî, *Camîu’l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*). Sapkınlığına hükmetme diye çevirdiğimiz “edalle” fiilinin anlamı için karşılaştır: 74/Müddessir 31.

75. “Veli” kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A’raf 3.

76. Tefsirciler, 102-106. ayetlerde tevbeleri kabul edilenlerle bu ayette tevbelerinin kabul edildiği ilan edilen üç kişinin farklı zümreler olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ayetlerin münafıklar gibi sahte özür beyan etme ucuzluğu sergileme yerine özürsüz katılmama suçunu itiraf eden ve tevbe eden onurlu sahabiler Ka’b bin Malik, Hilal bin Ümeyye ve Mürâre bin Rebî hakkında indiği konusunda ihtilaf yoktur. Bunlar tevbelerini Ebu Lübabe gibi hemen ortaya koymadıkları için ve Allah pişmanlıklarını sonuna kadar yaşatmak için onları hemen affetmemiş, tevbelerinin kabulünü geciktirmiştir (Taberî, *Camîu’l-Beyan*; Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*). 94 ve 95. ayetlerdeki uyarı gereği münafıklara uygulanan ambargo, haklarında hüküm verilinceye kadar

bunlara da uygulanmış ve bu ayetlerin de işaret ettiği gibi dünya başlarına dar gelmiştir. Hiç kimse onlarla konuşmamış, selamlarını alan olmamış ve hatta eşlerinden uzak durmaları emredilmiş ve uygulanmıştır. Elli gün devam eden bu süre öylesine sıkı bir işkenceye dönüşmüş ki Gassanîler kralı olaydan haberdar olup Ka'b'ı kendilerine katılmaya davet eden bir mektup bile göndermiştir. Fakat düşmanın teklifine iltifat etmek şöyle dursun, böyle bir teklife muhatap olmak Ka'b'ı bir kat daha yıkmıştır. Günler sonra müjdecî gelip de affedildiğini söyleyince Ka'b, sırtındaki elbiseyi çıkarıp yedek elbisesiyle birlikte ona müjde hediyesi olarak vermiş, başka elbisesi kalmadığı için ödünç elbise bulup Hz. Peygamber'in yanına koşmuştur. Onları karşılayan Sahabiler sadece tebrik etmemişler, adeta bayram etmişlerdir. Onlar da Ebu Lübâbe ve arkadaşları gibi mallarının tamamını dağıtmak istemişler, ancak Allah Rasulü onlara da mallarının bir kısmını bırakmalarını söylemiştir. Ka'b bin Malik başından geçenleri ayrıntılı ve bir o kadar da samimi bir şekilde itiraf ederken yapmacık ve yalan beyanda bulunmak yerine dürüst davranmasının sonucunu gördüğünü dile getirmiş ve şükretmiştir (Buharî, Tefsir 9/149-155; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*; Vatandaş, *age*, c. 2, s. 509-517).

77. 117 ve 120. ayetlere bakılırsa bu ayetin savaştan geride kalan münafıklarla aynı tarafta olmayın, safınızı doğru belirleyin, tarafınızı belli edin, şeklinde bir uyarıda bulunduğu görülecektir. Allah'a karşı sorumlu davranmak, O'nun emirlerini yerine getirme, yasaklarından kaçınma konusunda hassas ve duyarlı olmaktır. Bu da söz, tavır ve davranışlarda daha dikkatli olmayı, Hz. Peygamber ve müminlerle beraber hareket etmeyi gerekli kılmaktadır (Taberî, *Camî'ul-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

78. Bu ayette toplumsal düzen ve güvenliğin sağlanması, eğitim ve irşadın sistemli bir şekilde yürütülmesi ve bunun için de başta eğitim-öğretim olmak üzere her alanda uzman bir kadronun yetiştirilmesi öngörülmektedir. Bu hükmün, seferberlik esnasında bireysel karar ve keyfî nedenlerle savaştan geri kalanlardan bahseden ayetlerin arkasından gelmesi ayrı bir anlam taşımaktadır. Allah Rasulü'nün, Tebuk seferine çıkarken kendisine vekâlet etmek üzere Muhammed bin Mesleme'yi, güvenliği temin için de Hz. Ali'yi Medine'de bıraktığı bilinmektedir (Vatandaş, *age*, c. 2, s. 501). Ancak bu dönemden itibaren bu yeterli görülmemektedir. Eğitim konusunda da nitelikli bir kadronun yetiştirilmesi ve ciddi bir kurumlaşmanın gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Çünkü tefekkuh, ilimde derinleşmek, emsallerine galip gelmek anlamına geldiği gibi, fakih de dinde mütehassıs yani uzman olmak anlamına gelmektedir. Dinde uzman (fakih) olmak, dünyevi ilim ve ihtiyaçlardan uzak olmak anlamına gelmediği gibi, sonradan terim haline geldiği şekilde sadece fıkıh ilmiyle uğraşan anlamında da değildir. Başta eğitim ve irşad olmak üzere toplumun ihtiyacı olan her meslek erbabını yetiştirmek bu kavramın kapsamına girmektedir (Mevdudî, *Tefhim*). Zamanla anlam daralması yaşanmışsa da Gazalî bunu daha da ileri götürmüştür (*Âlûsî, Ruhu'l-Maanî*). Dolayısıyla ihtiyaç duyulan meslek erbabını yetiştirmek devletin asli görevidir, vatandaş içinse farz-ı kifayedir. Ancak mesleği seçen kimsenin işini gereğince yapması farz-ı ayndır (*Şatıbî, Muvafakat*, İst. 1990, c. 1, s. 169-174). Dolayısıyla imam ve müftünün yetiştirilmesi nasıl dinî, toplumsal bir farz ise yönetici, doktor, mühendis, asker vb. meslek erbabının yetiştirilmesi de aynı ölçüde farzdır. Her meslek erbabının görevini layıkıyla yapmaması da aynı ölçüde suç ve günahtır.

79. Yakın olan düşmanla savaşa öncelik verilmesi, kaçınılmazdır. Coğrafi yakınlık kadar düşmanlık ve tehlike açısından önceliği de içeren bir tedriciliğin emredildiği açıktır. Ancak klasik tefsirciler daha çok coğrafi yakınlık ve biraz da dış düşman öncelikli

yorumlar yapmışlardır. Bazı tefsirciler ayetlerin geçtiği bağlamı göz önünde bulundurarak ayette münafıkların kastedildiğini söylemişlerdir ki bu bize iç düşman tehlikesini hatırlatmaktadır (Tantavî, *el-Cevâhir*; Mevdudî, *Tefhim*). Tebuk seferinin asıl nedeninin Roma ordusunun Medine'ye saldırması için Bizans kralını kışkırtan ve Müslümanlar arasında panik oluşturmak için kara propaganda yapan münafıklar olduğu ortadadır. Ayetlerde de açıkça ifade edildiği gibi sürekli fitne çıkararak ve asla ıslah olmayan bu münafıklara karşı sert bir politika yürütülmesi kaçınılmazdır. Zaten 73. ayet, benzer bir hükmü ortaya koymuştu. Burada bir daha altı çizilmektedir. Hz. Peygamber'in kurduğu genç İslam devletinin iç isyanlar ve fitneler sonucu yıkıldığı göz önüne alınırsa savaş konusunda gelen bu yakın düşman tanımlamasının ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Kutup, İslam devleti yıkıldıktan ve Müslümanlar zamanla kâfir güçlerin sultası altına girdikten sonra, halkı yeniden Kur'an'ın saf ve berrak bilinciyle tanıştırmadan, İslam davetine en son sırada gelen bu tür savaş ayetleriyle başlamanın yanlış olduğunu vurgulamaktadır (*Fi Zılal*). Bu da ayeti bir önceki ayetle birlikte düşünmenin önemini ortaya koyan bir durumdur.

80. 123. ayetle başlayan paragraf bir bütünlük arz etmektedir. 123. ayette münafıklara karşı savaş ve sert muamele emredilirken, bu ayette başta münafıklar olmak üzere inkârcılara son çağrı yapılmaktadır. Güç ve şeref sahibi Peygamber'in insanların hidayetini ne kadar önemseydiği, insanların azap görmesinin onu ne kadar üzeceği, üstelik müminlere ne kadar şefkat ve merhametle davrandığı dile getirilerek inanıp iki cihanda kurtuluşa ermeleri öğütlenmektedir.

81. Sanki bu ayet, Hz. Peygamber'in inkârcılara söylemesi gereken son sözleri hatırlatmaktadır: "Sizin inanmamanız benim için bir eksiklik değildir. Allah bana yeter. Ben sadece Allah'a güveniyorum..." demesi isteniyor. Bu sureyle aynı süreçte bir bütün olarak inen Nasr suresi, son sure sayılsa bile bu paragraf son inen ayet kümesi olabilir. Bu nedenle olmalı ki Buharî, Kur'an'ın kitap haline getirilme sürecini anlatan rivayeti bu surenin sonunda zikretmiştir (Buharî, Tefsir 9/156).